

Олександр Лангер: десять тез мистецтва співіснування

1. СПІВПРИСУТНІСТЬ РІЗНИХ ЕТНІЧНИХ ГРУП БУДЕ, ІМОВІРНІШЕ, НОРМОЮ, А НЕ ВИНЯТКОМ; МИ СТОЇМО ПЕРЕД ВИБОРОМ МІЖ ЕТНІЧНИМ ЕКСКЛЮЗИВІЗМОМ ТА СПІЛЬНИМ ІСНУВАННЯМ.

Співприсутність на одній території громад, що різняться мовою, культурою, релігією, етносом, буде все поширенішою, зокрема у містах. Утім, нічого нового тут немає: ще в античних і середньовічних містах існували африканські, грецькі, вірменські, єврейські, польські, німецькі, іспанські квартали...

Отже, багатоетнічне¹, багатокультурне, багатоконфесійне, багатомовне, багатонаціональне співіснування... уже є і все частіше буде нормою, а не винятком. Це, однак, не означає, що йдеться про явище просте або очевидне - якраз навпаки. Відмінне, незнане, чуже ускладнюють життя, можуть викликати острах, стати причиною недовір'я і ненависті, спричинитися до суперництва, аж до крайності «*mors tua, vita mea*» («твоя смерть, моє життя»). Це як досвід жителів однієї долини, що, одружившись в іншій долині того ж регіону, змушені адаптуватися, теж потребуючи поваги і звикання до себе. Все більш масштабні міграція й мобільність, викликані сучасним життям, у всіх куточках світу неминуче нарощують темпи міжетнічного та міжкультурного переплетіння. Мабуть, вперше в історії з'явилася можливість зробити свідомий вибір та розглянути й мирним шляхом розв'язати переміщення незліченної кількості людей, громад, народів, навіть якщо зазвичай вони викликані насильством (бідністю, експлуатацією, погіршенням стану навколишнього середовища, війнами, переслідуваннями тощо). Однак риторики і декларованого волюнтаризму замало: якщо ми насправді прагнемо побудувати співприсутність різних людей на одній території, ми повинні розвивати складне мистецтво співіснування. З другого боку, все більш очевидним є те, що підхід, який ґрунтується на утвердженні етнічних або суміжних прав, приміром, національних, сектантських, племінних, «расових» за допомогою таких цілей, як етнічна держава, етнічна сецесія, етнічна чистка, національна гомогенізація тощо, веде до появи конфліктів і воєн непередбачуваного розмаху. Альтернатива між етнічним ексклюзивізмом (як би його не мотивували, навіть як самозахист) і багатоетнічним співіснуванням є воістину ключовим питанням сучасних етнічних проблем. Незалежно від того, чи йдеться про пригноблені етнічні групи або етнічні меншини, стару чи нову хвилю імміграції, релігійні меншини, етнічне

¹ "Етнічний", "етнічна група" тут застовуються як широковідомі терміни національних, мовних, релігійних і культурних характеристик, що визначають колективну самобутність та можуть привести її до рівня етноцентризму - найпоширенішої сьогодні колективної егоманії.

пробудження або міжетнічний, міжконфесійний чи міжкультурний конфлікт. Багатоетнічне співіснування може сприйматися і розглядатися як додаткове збагачення і додаткові можливості, а не як вирок: проповіді проти расизму, нетерпимості та ксенофобії не потрібні, потрібен позитивний досвід, проекти і культура спільного життя.

2. САМОБУТНІСТЬ ТА СПІВІСНУВАННЯ: ОДНОГО БЕЗ ІНШОГО НЕ БУВАЄ;
НІ ПРИМУСОВЕ ВКЛЮЧЕННЯ, АНІ ВИКЛЮЧЕННЯ.

«Чим чіткіше ми розділимося, тим краще зрозуміємо один одного»: сьогодні спостерігається стійка тенденція вирішувати проблеми багатоетнічного співіснування шляхом більш виразного розмежування. Не викликають широкого схвалення «melting pots» - горна, які відкрито ставляться за мету (наприклад, у США), і незліченною є кількість протестів проти більш чи менш примусової асиміляції. Одночасно з цим діють рухи за рівність, проти маргіналізації та етнічної дискримінації, за рівну гідність.

Не є переконливою ні політика примусового включення (асиміляція, заборони мов і релігій та ін.), ані примусового виключення (маргіналізація, геттоїзація, вигнання, винищення тощо). Необхідно створити більш широкі можливості для індивідуального і колективного вибору, приймати і пропонувати ситуації, сприятливі для етнічної «близькості» та міжетнічних зустрічей і взаємодії. Гарантії збереження самобутності, з одного боку, і рівної гідності й участі, з другого, повинні доповнювати одна одну. Водночас необхідно, щоб на таку форму співіснування орієнтувалися не лише суспільні норми і правові системи, а перш за все - зацікавлені громади.

3. ЗНАЙОМИТИСЬ, СПІЛКУВАТИСЯ, ЦІКАВИТИСЬ, ВЗАЄМОДІЯТИ:

«Чим БІЛЬШЕ МИ СПІЛКУЄМОСЯ ОДНЕ З ОДНИМ, ТИМ КРАЩЕ ОДНЕ ОДНОГО РОЗУМІЄМО».

Співіснування пропонує, але й потребує багатьох можливостей для взаємного пізнання. Щоб цей процес відбувався нарівні та без маргіналізації, необхідно розвивати максимально високий рівень взаємопізнання. Принцип «Чим більше ми спілкуємося одне з одним, тим краще одне одного розуміємо» може стати зустрічною пропозицією для вищезгаданого заклику до сепаратизму. Важливим для міжетнічних відносин кроком є вивчення мови, історії, культури, звичок, вірувань, стереотипів та страхів різних спільнот, що живуть разом. Велику вагу для цього мають традиційні джерела інформації (міжкультурні, багатомовні та інші газети, передачі, радіо тощо), спільне навчання чи розваги, навіть періодичне спілкування одне з одним, як от виняткова можливість поділитися «закритими» заходами з громадою, іншою від

власної (свята, обряди та ін.), чи навіть звичайні запрошення в гості на обід або вечерю. Спільні книги з історії, колективні святкування публічних заходів, та навіть моменти спільної молитви чи медитації можуть стати важливим кроком у запобіганні ризику консолідації етноцентристських уявлень, аж до їх сприйняття як очевидних і передбачуваних.

4. ЕТНІЧНОМУ БУТИ, АЛЕ НЕ В ЄДИНОМУ ВИМІРІ:

Є ТЕРИТОРІЯ, СТАТЬ, СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС,
ВІЛЬНИЙ ЧАС І БАГАТО ІНШИХ СПІЛЬНИХ ЗНАМЕННИКІВ.

Етнічна організація суспільства та його різних громад цілком легітимна, і часто на це є вагомі причини, але за умови, що такий вибір є вільним, а суспільство, зі свого боку, не перетворюється на інтегралістське чи тоталітарне. Тому нам доведеться прийняти етнічні партії, етнічні товариства, етнічні клуби, часто навіть етнічні школи і церкви. Проте очевидним є те, що якщо ми бажаємо сприяти етнічному співіснуванню більше, ніж етнічній (само-) ізоляції, ми повинні розкривати потенціал усіх інших аспектів особистого та громадського життя, які виключно етнічними не є. Перш за все, йдеться про загальну територію і турботу про неї, а також про професійні, соціальні, вікові... та, зокрема, гендерні цілі й інтереси; жінкам набагато легше розкривати й усвідомлювати загальні цілі і почуття. Необхідно уникати таких ситуацій, коли людина усе своє життя та кожен мить свого дня проводить у межах етнічних структур та вимірів, і потрібно пропонувати інші можливості, які, зазвичай, носитимуть міжетнічний характер. Істотно важливо, щоб у людей була можливість зустрічатися, розмовляти і заявляти про себе не тільки через «дипломатичне представництво» власної етнічної приналежності, але й безпосередньо. Саме тому важливо, щоб кожна людина могла користуватися надійними індивідуальними правами людини разом з необхідними колективними правами, частково також з етнічною конотацією (використання мови, захист традицій та ін.); не всі колективні права повинні здійснюватися і передаватися за етнічною ознакою (до прикладу, соціальні права: житло, зайнятість, допомога, здоров'я... або ж екологічні права).

5. ВИЗНАЧАТИ І РОЗМЕЖОВУВАТИ ПРИНАЛЕЖНІСТЬ ЯКОМОГО МЕНШ СУВОРО, НЕ ВИКЛЮЧАТИ МНОЖИННУ ПРИНАЛЕЖНІСТЬ ТА ПЕРЕПЛЕТІННЯ.

Зазвичай етнічна приналежність не потребує спеціального визначення або розмежування, бо перш за все вона є наслідком історії, традицій, виховання, звичок, а не альтернативи, волі чи конкретного вибору. Чим жорсткішим і штучним є визначення приналежності і розмежування

від інших, тим небезпечнішою стає притаманна йому схильність до конфлікту. Наголос на етнічній дисципліні чи навіть на етнічному нав'язуванні у використанні мови, релігійній практиці, одязі (аж до обов'язкової уніформи), повсякденній поведінці, а також у юридичному визначенні приналежності (реєстрації, записах в документах тощо) містить у собі нездорове прагнення їх враховувати, міряться силами і перетягувати канат, зводити барикади і фізичні кордони, вимагати своєї і тільки своєї території.

І навпаки, допущення і заохочення більш гнучкого і менш ексклюзивного практичного розуміння приналежності з відповідним забезпеченням певного осмосу між різними громадами, а також множинних посилянь з боку «межуючих» суб'єктів сприяють формуванню «сірих зон» з низькою етнічною дефініцією і дисципліною а, отже, з більш вільним обміном, взаємним спілкуванням і взаємодією.

Уникнення будь-якої правової форми «навішування ярликів» етнічного (конфесійного чи іншого) характеру є частиною важливих превентивних заходів проти конфліктів, ксенофобії, расизму.

Самовизначення окремих осіб чи громад не повинно відштовхуватися від визначення власних кордонів і заборон на доступ, а, швидше, від позитивного визначення власних цінностей і цілей, та не повинно спричинятися до ексклюзивності і відособленості. Реальністю повинна стати неексклюзивна, відкрита для багатьох громад лояльність, у якій передовсім будуть себе розпізнавати діти іммігрантів, діти зі «змішаних сімей», люди з більш плюралістичним і космополітичним минулим.

6. ВИЗНАТИ І ЗРОБИТИ ОЧЕВИДНИМ БАГАТОЕТНІЧНИЙ ВИМІР:

ПРАВА, ПУБЛІЧНІ СИМВОЛИ, ПОВСЯКДЕННІ ЖЕСТИ,

ПРАВО ВІДЧУВАТИ СЕБЕ ВДОМА.

Співприсутність різних етнічних груп, мов, культур, релігій і традицій на одній території, в одному місті повинна визнаватися і ставати очевидною. Люди, що належать до різних громад, які живуть разом, повинні відчувати, що вони «у себе вдома», що у них є громадянство, що їх прийняли і вони вкоренилися (або що вони можуть пустити коріння). Бі-(або плурі-) лінгвізм, існування різних релігійних, культурних, лінгвістичних інститутів, наявність спеціальних структур і можливостей для залучення і нарощування потенціалу кожної присутньої етнічної групи є важливим елементом культури співіснування. Чим краще буде організований процес співіснування мов, культур, релігій, особливих прикмет, тим менше доведеться стикатися із суперечками з приводу належності місць і територій до тієї чи іншої етнічної групи: будь-яку форму ексклюзивізму чи етнічного фундаменталізму потрібно розчиняти в природному

співіснуванні різних знаків, звуків та інститутів (Франьо Комаріца, єпископ багатонаціонального міста Баня-Луки з сербською більшістю, що стало сьогодні предметом суперечок між сербами і хорватами, говорить про це дуже просто: «Луки, усіяні безліччю різних квітів, красивіші від тих, де росте тільки один різновид»).

Європа насилу навчилася миритися з наявністю кількох конфесій, які можуть співіснувати на одній території і не прагнути домінувати над усім і усіма, чи проганяти одна одну: тепер цей процес повинен торкнутися багатоетнічних реалій; спільне проживання різних етнічних груп у одному просторі, з відповідними індивідуальними і колективними правами для забезпечення рівної гідності і свободи усіх, має стати правилом, а не винятком.

7. ПРАВА І ГАРАНТІЇ НЕОБХІДНІ, АЛЕ НЕДОСТАТНІ;

ЕТНОЦЕНТРИЧНІ НОРМИ СПРИЯЮТЬ ПОЯВІ ЕТНОЦЕНТРИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ.

Не думайте, що етнічну ідентичність і міжетнічне співіснування гарантують насамперед закони, інститути, органи і суди, якщо ті не вкоренилися і не користуються широким соціальним консенсусом серед населення. Утім, не варто недооцінювати роль чіткої і обнадійливої нормативно-правової бази, яка кожному гарантує право на власну ідентичність (через право на мову, культуру, освіту, засоби масової інформації тощо), на рівну гідність (завдяки гарантії повної участі, проти будь-якої дискримінації), на необхідне самоврядування, без спокуси анексії на користь однієї з громад, які живуть разом.

Зокрема, дуже важливим є те, щоб ситуації міжетнічного співіснування мали певні рамки автономії, які б підштовхували місцеву громаду (усю повністю, без етнічної дискримінації) взяти в свої руки власну долю і власні зобов'язання щодо міжетнічного співробітництва та формувати загальнотериторіальну (і «вітчизняну») свідомість: це допоможе перешкодити спробам вирішення напруженості і конфліктів шляхом нав'язування територіального «статусу» (анексії, зміни кордонів тощо).

Водночас не слід забувати, що суто етноцентричні закони і структури (тобто структури, що базуються на стійкому наголошенні етнічної приналежності, відкрито етнічному поділі та ін.), у загальному підсумку неминуче загострюють конфлікти і напруженість, а також породжують або зміцнюють етноцентричну поведінку; і навпаки, закони та структури, що сприяють міжетнічній співпраці, можуть захопити і зміцнити вибір доброго співіснування.

8. ПРО ВАЖЛИВІСТЬ ПОСЕРЕДНИКІВ, БУДІВЕЛЬНИКІВ МОСТІВ, СТРИБУНІВ ЧЕРЕЗ СТІНИ, ДОСЛІДНИКІВ КОРДОНІВ.

ПОТРІБНІ «ЗРАДНИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ»,

АЛЕ НЕ «ПЕРЕБІЖЧИКИ».

У кожній ситуації міжетнічного співіснування спочатку відчувається відсутність взаємного пізнання, відносин, знайомства. Надзвичайно позитивну роль тут можуть зіграти люди, групи і інститути, які свідомо ставлять себе на межі між громадами, що проживають спільно, та усіляким чином сприяють знайомству, діалогу і співпраці.

Організація спільних заходів і нагод для зустрічей та спільних дій не з'являється на порожньому місці, а вимагає наполегливої й делікатної праці на ниві освіти, посередництва і ознайомлення, яка повинна провадитись уважно і переконливо. Поряд з самобутністю і більш-менш чіткими межами різних етнічних груп принципово важливим є те, щоб у таких спільнотах були люди, які би присвячували себе дослідженню і подоланню кордонів: ця діяльність, що у ситуації напруженості і конфлікту може здатися контрабандою, є вирішальною для пом'якшення жорсткості, а також для релятивізації кордонів і просування взаємодії.

Вибухи націоналізму, шовінізму, расизму, релігійного фанатизму тощо є одними з найбільш відомих руйнівних чинників громадянського співіснування (більше, ніж соціальна, екологічна або економічна напруженість), і зачіпають практично усі аспекти колективного життя: культуру, економіку, повсякденне життя, забобони, звички і, звичайно ж, політику і релігію. Тому потрібна велика здатність протистояти етнічним конфліктам, а також їх вирішувати. Це означає, що в кожній етнічній громаді належної уваги слід надавати людям і силам, здатним до самокритики в рамках власної спільноти: справжнім «зрадникам етнічної згуртованості», які, однак, ніколи не повинні перетворюватися на перебіжчиків, якщо вони хочуть зберегти своє коріння і продовжувати викликати довіру. Саме у разі конфлікту важливо релятивізувати і зменшити тиск, який змушує різні етнічні громади шукати підтримки ззовні (протекціоністські держави, зовнішнє втручання тощо), а також нарощувати потенціал елементів загального зв'язку з територією.

9. ЗАБОРОНА БУДЬ-ЯКОГО НАСИЛЬСТВА ЯК ЖИТТЄВО ВАЖЛИВА УМОВА.

У ситуації міжетнічного співіснування важко уникнути напруженості, суперництва, конфліктів: на жаль, конфлікт етнічного, релігійного, національного, расового та іншого походження має величезну силу залучення і мобілізації і сприяє появі численних елементів колективної емоційності, якими дуже важко керувати в разі їх виходу з-під контролю і які складно вирішувати розсудливо.

Отже, одна потреба владно підноситься над усіма іншими: потреба заборонити усі форми насильства, найрішучіше реагувати на будь-який зародок етнічного насильства, котре, якщо його терпіти, може викликати воїстину руйнівний і неконтрольований виток подій. За таких обставин законів і поліції теж недостатньо: потрібне рішуче соціальне і моральне неприйняття, що має міцні корені - переконане й переконливе «ні» насильству.

10. ПАРОСТКИ КУЛЬТУРИ СПІВІСНУВАННЯ: ЗМІШАНІ МІЖЕТНІЧНІ ГРУПИ.

Змішані групи (якими малими вони б не були) можуть відіграти неоціненну роль в ситуації напруженості, конфлікту або просто міжетнічного співіснування. Як у сміливій новаторській лабораторії, вони на власному досвіді мають можливість випробувати проблеми, труднощі та потенціал міжетнічного співіснування. Міжетнічні групи можуть зробити особливо цінний внесок своєю роботою у найрізноманітніших областях: від релігії до політики, від спорту до спілкування у вільний час, від профспілкового руху до культурної діяльності. У кожному разі, вони будуть справжнім передовим майданчиком досвіду співіснування, а отже, заслуговують на всіляку підтримку з боку тих, хто плекає мистецтво і культуру співіснування як єдино реалістичну альтернативу відродженню загального етноцентричного варварства.